

Cuprins

<i>Ilustrații</i>	9
<i>Mulțumiri</i>	11
<i>Notă referitoare la pronunțarea cuvintelor tibetane</i>	13
<i>Prefață</i>	15
Capitolul 1. Începuturile Tibetului, 600-700	23
Capitolul 2. Sfântul Imperiu Budist, 700-797	39
Capitolul 3. Pătrățerii flăcării, 797-1054	54
Capitolul 4. Patroni și preoți, 1054-1315	69
Capitolul 5. Epoca de Aur, 1315-1543	88
Capitolul 6. Dalai Lama – mărirea și declinul, 1543-1757	111
Capitolul 7. Menținerea echilibrului, 1757-1904	136
Capitolul 8. Independența, 1904-1950	162
Capitolul 9. Sub steagul roșu al comunismului, 1950-1959	182
Capitolul 10. Cele două Tibeturi, din 1959 până în prezent	206
<i>Note</i>	231
<i>Bibliografie</i>	253
<i>Index</i>	265

Sam van Schaik

O ISTORIE
A TIBETULUI

Traducere de Ovidiu-Gheorghe Ruța

POLIROM
2016

Însă această victorie a școlii Gelug în zona centrală a fost ea însăși o sursă a îmbogățirii culturale a regiunii Kham. Când Marea Tabără a școlii Karma Kagyu a fost distrusă de armatele mongole, adepții școlii Karma au fugit către est. În secolul al XVIII-lea, o mare mănăstire a școlii Karma Kagyu a fost fondată în Derge de un tulku cunoscut drept al optulea Tai Situ. Această mănăstire, Palpung, a devenit rapid unul dintre cele mai însoflete centre ale învățurii și artelor din Tibetul de Est. Tabăra școlii Karma, reconstituită aici la dimensiuni mai modeste, era văzută adesea în apropierea mănăstirii Palpung. Al optulea Tai Situ era un învățat care stăpânea atât de bine limba sanscrită, încât a fost poreclit Situ Panchen, „Marele Pandita”. Era și un artist deslăvârșit și original. Situ Panchen a devenit profesorul și apoi șambelanul celui de-al patruzecilea rege din Derge, Tenpa Tsering. Această relație a dat naștere uneia dintre cele mai mari realizări ale regatului Derge: matricele tipografice din lemn ale canonului budist, minunat editate și măiestrite, un efort comun al călugărilor Kagyu și Sakya. De atunci încolo, tipografia din Derge, aflată în Parkhang, a devenit celebră în întregul Tibet²⁰.

Cum se întâmpla adesea în Tibet, marii patroni ai budismului erau și cei mai războinici conducători. Tenpa Tsering a fost cel care a făcut din Derge, unul dintre numeroasele regate mici, cel mai puternic regat din Kham, ispravă care, cel puțin în Derge, i-a adus măgulitoarea poreclă de „al doilea Songtsen Gampo”. A fost, de asemenea, primul dintre regii din Derge care a stabilit o relație cu manciurienii din China. Când aceștia i-au alungat din Tibet pe mongolii jungari în 1720, Khamul a fost împărțit în două. Partea de vest a intrat sub jurisdicția guvernului de la Lhasa, iar cea de est, sub jurisdicția împăratului manciurian. Manciuurienii au folosit Khamul drept zonă-tampon. În afară de asigurarea fluidității comerțului, nu îi interesa prea mult ce se petrecea acolo. Strategia uzuală pe care o foloseau în asemenea zone era să lase guvernarea în seama conducătorilor locali. Așadar Tenpa Tsering a primit un titlu chinez, care însemna, în mare, „Păstrător al păcii”, cel mai mare rang deținut de cineva în Kham. Și-a jucat bine rolul și a menținut pacea înfrângându-i pe alți șefi de clanuri care amenințau să întrerupă fluxul comercial constant dintre China și Tibet.

Însă regatul Derge, care tocmai fusese extins, și idealul lui de anihilare a sectarismului erau amenințate încă și din exterior, și din interior. Una dintre cele mai mari amenințări externe era reprezentată de lama Gelug de la curtea manciuriană, precum Changkya Rolpai Dorje, care avusese meritul principal al organizării vizitei lui Panchen Lama în China. Acești lama, frustrați adesea din cauza prezenței destul de slabe a școlii Gelug în Tibetul de Est și, ca stare, a lipsei lor de influență politică în zonă, își doreau să extindă și acolo influența școlii lor. Când împăratul manciurian a trimis expediții militare la granița Chinei cu Tibetul, acestea au oferit ocazia afirmării autorității religioase. În anul 1770, școala Bon a fost ștersă aproape complet de pe hartă în aceste regiuni, cu ajutorul unor tunuri moderne concepute de lezuși pentru împărat și cu sprijinul ritualurilor de război oficiale de Changkya²¹.

Deocamdată, Derge rezistase în fața unor asemenea incursiuni, iar amenințarea la adresa nonsectarismului din interiorul granițelor venea din partea școlii Sakya, care, în mod tradițional, fusese principala beneficiară a patronajului regal. Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, regele și regina din Derge i-au făcut o vizită renumitului pustnic Nyingma Jigme Lingpa și au devenit discipolii lui. Jigme Lingpa trăia în Tibetul Central, unde se străduia să apere asediatele tradiții Nyingma și, în același timp, să

revitalizeze Marea Perfecțiune prin textele terma descoperite de el. Bătrânul lama nu a fost foarte respectuos, insistând ca regele să dea bani comunității locale pentru cai folosiți de el, în loc să-i rechiziționeze, cum se proceda de obicei, însă atitudinea lui nu a diminuat cu nimic venerația pe care regele și regina o aveau față de el.

Deși Jigme Lingpa a refuzat să meargă în Derge, și-a trimis acolo unul dintre cei mai buni elevi, Dodrupchen, pe care ultima dată l-am văzut oficiind ritualuri pentru a-i alunga pe gorkha, a devenit profesorul familiei regale din Derge. Problemele au început atunci când regele a murit pe neașteptate în timpul unei călătorii în Tibetul Central, lăsând-o pe regină drept regentă și conducătoare, căci fiul lor avea doar patru ani. Regina și călugării Sakya din Derge nu se plăceau reciproc foarte mult: regina și-i îndepărtase din cauza preferinței sale pentru lama școlii Nyingma. În 1798, regina a fost trimisă în exil împreună cu Dodrupchen și alți câțiva lama Nyingma – și a murit acolo. După moartea ei, prințul a fost readus la curtea din Derge și educat la mănăstirea Sakya²³.

De fapt, acest incident urât a sporit în Derge importanța idealului de anihilare a sectarismului. Mai târziu, prințul a devenit rege în Derge și susținător al tuturor școlilor. După ce a abdicat pentru a se călugări, a scris o genealogie a conducătorilor din Derge, în care a reiterat tradiția nonsectară a înaintașilor săi²⁴. Așadar, la începutul secolului al XIX-lea, găsim regatul Derge prins între puterile aliate de la Lhasa și Beijing, ambele susținătoare ferme ale școlii Gelug, însă având un rege încă devotat idealului unui budism nonsectarist. Câtă vreme putea fi păstrat viu un asemenea ideal? Aceasta a fost una dintre întrebările care i-au inspirat pe artiștii renașterii culturale petrecute în Kham în secolul al XIX-lea, o mișcare cu consecințe extrem de importante, până în ziua de azi, în dezvoltarea budismului tibetan.

Renașterea

În vara anului 1820, într-o familie bogată și influentă din Derge s-a născut un băiat. Biografia lui consemnează că placenta era înfășurată în jurul bebelușului așa cum veșmântul monahal îl îmbracă pe călugăr. Aceștia menționează și alte semne miraculoase care, chipurile, ar fi vestit nașterea unei persoane remarcabile – de exemplu, faptul că toată apa din casă s-a transformat în lapte și că pe cer au apărut nori în culorile curcubeului. Băiatului i s-a dat numele de Tsering Dondrup, „Longeviv și plin de succes”, dar avea să fie mai cunoscut după numele religios primit la vârsta de doisprezece ani, Janyang Khyentse Wangpo, principalul inițiator și principala sursă de inspirație a marii renașteri culturale care a cuprins Khamul în secolul al XIX-lea²⁵.

Tatăl lui Janyang Khyentse era funcționar la curtea din Derge. Acesta a aranjat ca fiul lui să fie educat în așa fel încât să dobândească deprinderile unui tânăr nobil tibetan menit să lucreze în slujba guvernului. Mama lui l-a învățat să scrie, iar tatăl i-a format deprinderile caligrafice necesare funcționarilor guvernamentali. Băiatul a învățat și astrologie și medicină înainte de a pătrunde pe dificilul teritoriu al gramaticii sanscrite și al poeziei. Dar nu îi era menită o carieră în serviciul public din Derge. Lama Sakya din Derge l-au remarcat pe acest tânăr cu o educație desăvârșită. Când băiatul a împlinit doisprezece ani, un stareț de la mănăstirea Ngor a școlii Sakya, aflată

În Tibetul Central, a făcut o vizită acasă la familia acestuia, în urma căreia Jamyang Khyentse a fost recunoscut drept reincarnarea unui stareț anterior.

Aceasta devenise practica încetățenită. Un tânăr inteligent și priceput, dintr-o familie bună era prețios atât pentru curtea regală, cât și pentru mănăstiri, și doar dacă era recunoscut drept tulku, chiar și la vârsta relativ înaintată de doisprezece ani, mănăstirile se puteau asigura că regele nu putea să-l ia în serviciul lui. La douăzeci de ani, Jamyang Khyentse și-a făcut datoria, mergând la mănăstirea Ngor și fiind instruit de starețul-șef. Însă nu părea foarte interesat să rămână acolo. Și-a dovedit independența alegând să facă legămintele de călugărie la o altă mănăstire, și anume la Mindroling, care ținea de școala Nyingma²⁶.

Khyentse nu a vrut să se stabilească nici la Mindroling. Cu câteva provizii și însoțit de un călugăr pe post de servitor, a pornit într-o călătorie prin Tibet, vizitând mănăstirile și locurile sacre. Pornise într-o misiune. Văzând cu ochii lui cum instituțiile marii școli Gelug forțaseră tradițiile mai frave să se retragă în colțuri tot mai îndepărtate ale vieții culturale a Tibetului, se temea că variatele învățături tantrice care fuseseră păstrate în cadrul acestor tradiții aveau să dispară pur și simplu. Scopul lui era să adune cât mai multe texte budiste, însă nu se limita la colecționarea de cărți. În budismul tibetan, ca de altfel în majoritatea varietăților de budism, textele religioase sunt foarte rar studiate sau puse în practică fără o transmitere rituală, numită *lung* în limba tibetană, care trebuie îndeplinită de cineva care a fost supus acestui ritual în trecut. Persoana care oficiază ritualul poate să ofere o explicație orală a textului sau pur și simplu să-l citească. Oricare ar fi alegerea făcută, prin aceasta destinatarul ritualului este autorizat să studieze textul și să-l transmită altora. Dacă linia acestei transmiteri e întreruptă, textele nu mai sunt vii, devenind „simple cărți”²⁷.

Așadar, când Khyentse scrie în autobiografia lui că a fost subiectul transmiterii a peste șapte sute de volume, cititorii tibetani înțeleg căse eforturi a trebuit să depună în cadrul acestui proiect. Nu a găsit și a adunat pur și simplu cărți, ci a stat și a ascultat cum sunt citite cu voce tare șapte sute de volume. Iar acest lucru nu s-a petrecut într-un singur loc, ci în mănăstiri, sihăstiri și peșteri din tot Tibetul, fie la picioarele unor stareți îmbrăcați somptuos, fie la picioarele unor cerșetori. În acest fel, Khyentse a fost subiectul unui număr mare de ritualuri rare, care altfel ar fi dispărut după încă o generație sau două. Cu o modestie ce-i era caracteristică, Khyentse scria: „Am pus în practică doar câteva dintre ele și am înțeles doar elementele de bază”²⁸.

Aceste peregrinări au durat treisprezece ani. Când, în cele din urmă, Khyentse a revenit definitiv în Derge, avea treizeci și trei de ani. Și-a fondat propriul templu, în care avea o cameră mică, dar confortabilă, unde să locuiască, să mediteze și să predea, și a jurat să nu mai iasă din acel templu. Nu era un obiectiv total realist. Printre altele, legăturile lui cu familia regală din Derge presupuneau să fie chemat uneori la curte, iar după mai mulți ani a fost numit în structura de conducere a regatului. Totuși, în rest, Khyentse și-a petrecut cea mai mare parte a vieții în acest mic locaș de meditație și acolo l-a cunoscut pe acela care avea să se dovedească un spirit asemănător lui și avea să fie celălalt personaj foarte important al renașterii culturale din Tibetul de Est: Jamgon Kongtrul Lodro Thaye.

Cei doi aveau un trecut similar. Kongtrul provenea dintr-o familie de aristocrați din Derge, însă aceasta dăduse de greu și, de curând, fusese declinată de conflictul sângeros cu o altă familie. Deși familia lui urma tradiția Bonpo și Kongtrul își manifestase de

mic interesul față de budismul în accepțiunea școlii Nyingma, a fost revendicat de școala Kagyu, fiind recunoscut, la înaintata vârstă de douăzeci și unu de ani, drept reîncarnarea unuia dintre însoțitorii lui Situ Panchen. Așa se face că deja cunoștea bine textele mai multor școli atunci când l-a întâlnit pe Khyentse și credea cu tărie în validitatea tuturor acestora. A considerat că Khyentse era întruparea abordării nonsectare a învățăturilor budiste, ideal pe care și el se străduia să-l atingă. Așa ceva văzuse înainte la foarte puțini lama, după cum scria el însuși mai târziu :

În prezent, chiar printre profesorii și lama vestiți nu sunt mulți cei care au o concepție pură despre învățăturile înțelepților în totalitatea lor, în afară de propriile tradiții și de câteva scripturi. Pușini sunt cei care au fost dornici să studieze cu oricine, fie acela exaltat sau umil, și există prea puține cunoștințe reale referitoare la dharma. Mai ales în ultima vreme, sunt foarte mulți cei care, nefiind ei înșiși impecabili din punct de vedere moral și lipsindu-le viziunea spirituală, vorbesc precum niște tirani aroganți despre cât de bună e o anumită tradiție a învățăturilor sau despre cât de pură e o anumită succesiune. Lăsând la o parte alte tradiții, aceștia sunt plini de suspiciuni și îndoieli în privința elementelor de bază ale tradiției lor, precum proverbiul iac chiar de un ochi care reușește să se sperie pe el însuși²⁹.

Deși Kongtrul era mai în vârstă decât Khyentse, l-a considerat pe acesta profesorul lui și i-a atribuit toate succesele pe care le-a avut mai târziu, de-a lungul carierei. Și s-a dovedit a fi o carieră incredibilă. În vreme ce Khyentse era o bibliotecă umană cu texte budiste rare, talentul cel mai mare al lui Kongtrul l-a făcut să fie un excelent editor și scriitor. Cea mai mare realizare a lui a fost reunirea celor cinci texte cunoscute drept „cele cinci mari comori”. Această idee i-a venit mai întâi lui Khyentse, când a văzut o stupă cu patru uși pe laturile bazei sale pătrate și una în relieful sub formă de vază. În stupă se aflau obiecte și cărți religioase minunate. O făptură apărută în vis i-a explicat lui Khyentse că aceste cărți erau cele cinci comori.

Povestindu-i visul lui Kongtrul, Khyentse i-a sugerat ca prima dintre cele cinci comori să fie o antologie de texte terma rare pe care cei doi le tot adunau. Această culegere a ajuns să fie intitulată *Antologia prețioaselor terma*. În următorii câțiva ani, Kongtrul a realizat și alte antologii de texte rare, inclusiv *Antologia instruirii orale*, care tratează esența meditației din perspectiva mai multor școli și tradiții aproape dispărute, o expresie a idealurilor nonsectare ale lui Khyentse și Kongtrul. Cea mai mare realizare a lui Kongtrul ca scriitor a fost *Enciclopedia a tot ce trebuie știut*, o vastă enciclopedie care, spera el, avea să demonstreze că toate scrierile și învățăturile budiste culminează cu imaginea și realizarea Marii Perfectiuni³⁰.

Folosindu-și relațiile de la curte, Khyentse a tipărit multe dintre aceste volume la tipografia de la Derge. Se părea că Khyentse și Kongtrul chiar reușiseră să reaprindă o flacără din tăciunii unei culturi aflate pe moarte. Însă, câțiva ani mai târziu, au fost implicați amândoi într-un război cum nu mai fusese în Kham de secole și care amenința să distrugă tot ce năzuiau ei să realizeze prin munca lor. Totul a început când un șef local al unui mic trib din Nyarong, aflat la est de Derge, a început în anul 1830 să-și atace și să-și cucerească vecinii. Acest șef de trib era un războinic de temut, pe care îl interesau doar cuceririle. Natura campaniei lui nemiloase e perfect redată în mottoul său : „Ucide-ți pe toți cei pe care îi vezi, pentru ca toți cei care au urechi să afle ce ai făcut”. În 1860 ajunsese deja cu cuceririle la granița regatului Derge³¹.

Interesant e că, deși acest șef de trib războinic reprezenta o amenințare evidentă pentru regatul Derge, Kongtrul l-a însoțit pe Karmapa să îi ofere acestuia o investire tantrică și să officieze funeraliile fiului său. Cei doi s-au numărat printre numeroșii lama invitați să țină slujbe pentru acest șef de trib din Nyarong, a cărui dăruire față de budism nu îl împiedica să comită crime în masă, cu toate că știa destule despre doctrina karmei pentru a-i întreba pe toți lama care treceau pe la el ce avea să-i rezerve viața viitoare. Doar unul dintre ei, starețul Nyingma al mănăstirii Dzogchen, a avut destul curaj să-i spună că va ajunge în iad, însă imediat după aceea a acceptat să officieze un ritual prin care să îl salveze pe șeful de trib de soarta care îl aștepta în viața următoare¹².

La mai puțin de doi ani după aceea, șeful de trib din Nyarong a invadat regatul Derge. Acum, Khyentse și Kongtrul au fost rugați să meargă la palatul Derge și să officieze ritualuri în beneficiul reginei și al tânărului prinț. Khyentse era foarte bolnav și nu a putut răspunde invitației, așa că Kongtrul a mers acolo singur și cu inima grea, amintindu-și că, atunci când oficiase ritualul pentru nașterea prințului, visase că Derge era plin de soldați și că palatul fusese incendiat și arsese până în temelii. A stat la palat o lună și a oficiat ritualuri, până când șambelanul l-a informat că nu mai existau fonduri cu care să-i fie finanțată șederea acolo. Așadar Kongtrul s-a întors la sihăstria lui și a continuat să officieze ritualuri pentru pace. Când putea, lucra la *Antologia prefigurilor terma*.

La scurtă vreme după ce Kongtrul a plecat de la palat, regina și prințul au fugit din Derge. La curte nu prea existau speranțe că armata din Nyarong putea fi înfrântă, ceea ce s-a și adevărat, căci, după bătălii sângeroase și numeroase măceluri, în 1863 șeful de trib a cucerit regatul Derge. Kongtrul a aflat despre moartea multor prieteni și protectori de-ai lui și, când a auzit că regina și prințul fuseseră prinși și luați ostatici, a fost foarte afectat¹³. I-a scris scrisori lui Khyentse, care a rămas în templul lui și i-a răspuns, tot prin intermediul unor scrisori, trinițându-i cam una pe lună și povestindu-i visele și semnele lui care puteau fi semnificative în acele împrejurări.

Între timp, vestea acestei catastrofe a ajuns în Tibetul Central. Deși, oficial, Derge făcea parte din provincia chineză Sichuan, Imperiul Manciurian își trăia ultimele zile. De mulți ani, Kham se bucura de o independență *de facto*, iar manciurienii nu aveau nici voința și nici mijloacele de a alunga un șef războinic agresiv. Așadar, răspunderea reinstaurării ordinii în Kham a revenit guvernului Tibetului Central, ce a trimis o armată care, potrivit lui Kongtrul, era „atât de mare, încât cerul și pământul păreau să se cutremure”. Din nou, Kongtrul a fost chemat să officieze un ritual, de data aceasta chiar pentru armata tibetană. S-a întâlnit cu generalul și i-a oferit o eșarfă de ceremonie, după care a început să aducă ofrande temuzelor zeităși protectoare. Dar, imediat după ce a terminat, șeful războinic din Nyarong a atacat. Larma și starea de agitație mentală prin care a trecut i-au amintit lui Kongtrul de ceea ce citise despre suferințele încercate în bardo, starea dintre moarte și reîncarnare. Într-un moment de respiro din timpul luptei, comandantul i-a cerut lui Kongtrul să facă o divinație, pentru a afla unde va avea loc următorul atac al armatei din Nyarong. Deoarece nu cunoștea nicio tehnică pe care să o poată aplica într-un asemenea caz, Kongtrul a spus primul lucru care i-a trecut prin cap.

Norocul, dacă despre noroc a fost vorba, a făcut să aibă dreptate. Urmând sfatul lui Kongtrul, comandantul tibetan a ieșit victorios, iar apoi l-a felicitat cu multă căldură

pe Kongtrul. Profitând de moment, Kongtrul l-a convins pe comandant să-i promită că va cruța Palpung, o mare mănăstire Kagyu care era bănuită că se aliase cu șeful războinic din Nyarong. A fost o mișcare înțeleaptă. Armata tibetană l-a silit pe șeful războinic să se retragă până în fortul lui, care a fost apoi incendiat, el și familia lui găsindu-și moartea acolo. Regina și prințul s-au întors în Derge, iar în Nyarong s-a înființat un birou al guvernului din Tibetul Central, care să stea cu ochii pe Derge și regatele din jur. Populația din Derge a fost recunoscătoare armatei tibetane, dar, după o vreme, prezența împovărătoare a acestora în Kham a făcut-o să-și piardă popularitatea. Pedepsele îndurate de lama și de mănăstirile care îl sprijiniseră pe șeful de trib din Nyarong au fost aspre și i-au convins și mai mult pe khampa că guvernul de la Lhasa era unul autoritarist. Khyentse, care era bogat și acum făcea parte din consiliul din Derge, s-a asigurat că se alocă bani pentru reconstrucția mănăstirilor afectate.

Privind retrospectiv, putem vedea că încercările prin care au trecut Khyentse și Kongtrul ca să salveze tradițiile pe cale de dispariție ale budismului tibetan au prevenit marile dezastre din secolul următor. Dacă Khyentse și Kongtrul nu ar fi adunat și tipărit acele opere rare, comuniștii ar fi reușit să suprimă budismul definitiv. Când lama din Kham s-au pregătit să fugă din locurile lor de baștină și s-au întrebat care erau cele mai importante cărți pe care trebuiau să le salveze pentru posteritate, răspunsul a fost evident: antologiile lui Khyentse și Kongtrul.

Al cui joc?

La finalul secolului al XIX-lea, India britanică era foarte diferită față de cum fusese în zilele lui Warren Hastings și George Bogle. Negustorii gentlemen din secolul al XVIII-lea fuseseră înlocuiți de birocrații din administrația de stat ai secolului al XIX-lea. India nu mai era doar o sursă de venit pentru Compania Indiilor de Est – era bijuteria coroanei Imperiului Britanic. Desigur, guvernarea britanică a Indiei viza tot profitul, dar acest fapt era ascuns în spatele unor ceremonii pompoase ale stăpânirii coloniale și în spatele retoricii autojustificative a imperialismului britanic. Credința că guvernarea britanică avea ca scop binele „băștinașilor” le fusese insuflată tinerilor care fuseseră trimiși să administreze India britanică.

George Nathaniel Curzon (sau, ca să folosim titlul lui de la acea vreme, Excelența Sa Onorabilul Lord Curzon de Kedleston) fusese educat în maniera tradițională a britanicilor din înalta societate, mai întâi de o guvernantă sadică, apoi la Eton și la Colegiul Balliol de la Oxford. Era un politician desăvârșit și un analist priceput al rolului Marii Britanii în Orient, subiect despre care scrisese deja câteva cărți, printre care *Persia and the Persian Question* și *Problems of the Far East*. Ultima le era dedicată „celor care cred că Imperiul Britanic este, prin voia providenței, cel mai important instrument utilizat în folosul binelui pe care l-a fost dat lumii să-l vadă și care, alături de autor, cred că opera lui în Orientul Îndepărtat încă nu e încheiată”²⁴.

Indiferent dacă era sau nu convins că Imperiul Britanic acționa prin voia providenței, Curzon era sigur că inamicul lui cel mai mare era Rusia, care își extinsese imperiul pe tot parcursul secolului al XIX-lea, anexând pe parcurs cea mai mare parte a Asiei Centrale. Infruntarea dintre Imperiul Britanic și Imperiul Rus din secolul al XIX-lea